

CUIRA VEST

Tur planisada
daventa cas per la dretgira

La terza chasa auta en il quartier da Cuira Vest stat sin chommas falombras. Cunter il messadi da votaziun davart il contract da dretg da construcziun a Cuira Vest – il qual il suveran da Cuira aveva approvà dumengia avant in'emna – datti recurs. Quai scriva la gasetta Südostschweiz ier mardi.

Davos il recurs stat l'architect pensinà *Walter Schmid*. Il recurrent reproscha a la citad da Cuira ch'il messadi na saja betg stà chapibel avunda. La dretgira administrativa dal chantun Grischun ha confermà envers la gasetta d'avair survegni il recurs.

Dumengia avant in'emna, cura che la populaziun da Cuira ha votà, han 156 vuschs fatg la differenza. La citad da Cuira vul dar a la societad da construcziun City West il dretg da bajegiar sin ina parcella a Cuira Vest. Quella societad planisescha sin l'areal sper las duas chasas autas in'ulteriura chasa auta. Ella duai avair 22 auzadas. (rtr/fmr)

Sper las duas turs existentas da la city vest è in terz sgrattatschiel planisà, sco ch'igl è da vesair sin questa visualisaziun.

VISUALISAZIUN CITAD DA CUIRA

CUIRA

Rumantsch Grischun
en discussiun

Dapi var quatter decennis ha il rumantsch ina lingua da scrittira unifitgada. Ses iniziand *Bernard Cathomas* fa bilantscha en la publicaziun «Ein Weg zur Einheit in der Vielfalt: Plädoyer für Rumantsch Grischun» davart sia creaziun, la realisaziun e ses svilup.

Il cudesch furma il punct da partenza per in'occurrenza en la Biblioteca chantunala dal Grischun a Cuira. L'occurrenza è ina runda da discussiun che ha lieu ils 24 da zercladur a las 18.00. Ella dat la pussaivladad da dar in sguard enavos sin l'istorgia dal rumantsch grischun e da s'occupar da las consequenzas ch'il project d'ina lingua da scrittira unitara ha gi per la societad sin plaun politic, linguistic e social.

En la runda da discussiun sa scuntran represchentantas e represchentants da differentas generaziuns da persunas che discuran rumantsch: L'autur *Bernard Cathomas*, la schurnalista *Claudia Cadruvi* e l'autura *Laura Schütz* discutan las sfidas passadas, actualas e futuras da la minoritad linguistica rumantscha. L'occurrenza vegn moderada dal romanist ed intermediatur da cultura *Chasper Pult*. (cdm/fmr)

LA CIFRA DAL DI

24 500 tonnas

frajas mangian ils Svizzers onn per onn. Vul dir mintgin da nus mangia en media dus kilos e mez da quests fritgs dultschs e cotschens ch'èn atgnamain nuschs. I dat bundant 1000 differentas sorts ed ina da quellas è ina sort alva: la fraja dad ananas. Actualmain è gist la stagiun auta per la raccolta en Svizra e quai vul dir ch'i vegn raccoltà raround 1000 tonnas frajas l'emna, sco che l'uniun da pomicultura svizra scriva. (fmr/opm)

Casper Camenisch, il schef dal post da cunfin en la Val Fex, l'onn 1947 sin il Vadret da Fedoz sin ina da sias turas da controlla.

FOTO ARCHIV PRIVAT ARNO CAMENISCH

Mirella Carbone e Joachim Jung, ils dus auturs da la publicaziun istorica davart cuntrabanda e fugitivs en Val Fex e Val Bregaglia, en occasiun da la vernissascha da lur cudesch a Cuira.

FOTO DAVID TRUTTMANN

Destins sin ils cunfins

Tge è schabegià als cunfins grischuns enturn ils onns da la Segunda Guerra mundiala? – Da quella dumonda èn s'occupads ils davos tschintg onns ils dus scenziads Mirella Carbone e Joachim Jung da Segl. Venderdi passà ha il pèr da perscrutaders preschentà a Cuira sia publicaziun voluminusa «Grenzerfahrungen» davart il cunfin en la Val Fex ed en la Val Bregaglia.

DAVID TRUTTMANN/FMR

Il cunfin grischun è lung – e surtut cunfinescha el per duas terzs cun dus auters pajais, cun l'Italia e l'Austria. Quels cunfins stals èn adina stads per il Grischun lieus da sentupada e tensiun, commerzi e cumbat, barat e cuntrabanda. Quai vala spezialmain per ils cunfins cun l'Italia.

Il «cunfin alv»

Silmain dad ina part da quel lung cunfin grischun-talian èn sa deditgads *Mirella Carbone* e *Joachim Jung* en lur nova publicaziun istorica «Grenzerfahrungen – Schmuggel und Flüchtlingsbewegungen im Fexal und Bergell 1930–1948». Il cudesch da passa 500 paginas raquinta da svilups, vitas e destins che quest cunfin autalpin tranter il Grischun ha scrit avant già prest 100 onns. Bainchapi, en lur lavur n'èn betg per forza ils passagis convenziunals da la regiun stads en il center, vul dir las vias normalas tras la val u sur ils pass, sco p.ex. il cunfin a Castasegna ubain quel sin il Pass dal Muretto en la Val Forno. Quai eran passagis pli controllads e perquai era pli ferm bloccads en quels onns da crisa e guerra da 1930 fin 1948.

Tant pli ferm d'interess era percenter per ils dus auturs il «cunfin verd», ubain en quest cas plitost il «cunfin alv» che passa sur pizs e glatschers sin passa 3000 m.s.m. Venderdi passà, tar la vernissascha da lur cudesch, ha l'istoricher Joachim Jung perquai ditg: «Durant nosas retschertgas essan nus propi adina stads impressiunads da las prestaziuns e dal curaschi dals cuntrabandists e da las guardias da cunfin en quella zona autalpina. Quai èn passagis privlus ch'eran cuverts da quels onns da gronds glatschers.»

Adina dapli material

Damai ch'il pèr Carbone-Jung viva dapi divers onns a Segl en Engiadina, damai gist dador la Val Fex ed en vischinanza da la Bregaglia, avevan els entschet a far, en occasiun dad in referat, emprimas retschertgas davart la tematica da la cuntrabanda en la regiun. «E nus avain propi constatà svelt che quai interessescha enorm, tant als indigens sco er als giasts», è sa regardada Mirella Carbone tar la vernissascha a Cuira. Quel interess haja encuraschè per retschertgar vinavant. «Nus avain lura chattà adina dapli material, ina funtauna ha manà a la proxima», ha ditg la scenziada da litteratura e da cultura. Or da las emprimas retschertgas è uschia sa svilupada lura ina perscrutaziun du-

rant tschintg onns, pajada per gronda part da l'Institut grischun per la perscrutaziun da la cultura (IKG). Il resultat final, il cudesch «Grenzerfahrungen», han ils auturs ussa damai pudì preschentar venderdi passà a Cuira en la Hofkellerei, gist suenter la radunanza annuala dal IKG.

Pliras perspectivas

In sguard istoric enavos per var 100 onns: A l'entschatta dals onns 1930 regia sin tut il mund ina gronda crisa economica, in decenni pli tard rumpa ora la Segunda Guerra mundiala e suenter quella gronda guerra ston economia e societad puspè sa remetter. Igl èn onns ch'han dà da morder a l'entir mund ed er a las regiuns alpinas. En la regiun Vuclina-Engiadina-Bregaglia aveva dentant la vart taliana d'endrar pli ferm las crisas che la vart grischuna. Quel dischequiliber ha promovì la cuntrabanda, la guerra e las persecuziuns han manà fugitivs sur las muntognas. Il cudesch «Grenzerfahrungen», edi da la chasa editura «Hier und Jetzt», raquinta or da pliras perspectivas da las experientschas als cunfins autalpins, saja quai or da la vista da fugitivs, da cuntrabandists ed er da guardias da cunfin.

32 intervistas

Per raquintar tut quellas istorgias èn ils dus scenziads s'approfundads en funtaunas scrites en pliras linguas, ma surtut han els completà tut quels documents anc cun 32 intervistas da persunas ch'han anc pudì dar perditga da quels onns, ubain recapitular las fugias da lur parents ed enconuschents. Tranter auter han Mirella Carbone e Joachim Jung anc pudì discurre cun otg fugitivs ch'eran mitschads sin vias per part aventurasas da l'Italia en Svizra. Quellas persunas vivan oz per part en Israel u en Argentina. Las intervistas n'èn betg cumprais en furma transcrita en «Grenzerfahrungen», mabain èn integradas en in raquint general e tenor ils singuls chapitels.

E sco ina culauna da perlas han las singulas persunas lura manà ils dus auturs a novas enconuschents ed a novas funtaunas. Quai ha Joachim Jung illustrà a la vernissascha a Cuira cun l'istorgia da Sonia Bandli-Maurizio, quella giada ina matta da nov onns, ch'ha mussà als perscrutaders en ses album in maletg dissegnà dad in fugitiv. Sur la signatura dal disegn è tuttenina sa svelada l'odissea da fugia e da vita da l'artist gidieu Hans Eltzbacher (1893-1969) ch'è stà internà vers la fin da la Segunda Guerra mundiala en il Hotel Helve-

tia a Vicosoprano. Igl è mo in da numerus destins ch'il cudesch «Grenzerfahrungen» fa reviver.

La vista da las guardias da cunfin

In'otra funtauna ordvart preziosa han Mirella Carbone e Joachim Jung survegni per mauns da *Martin Sprecher*, da l'anterior schef dals posts da cunfin en il Grischun. Quel ha surdà als scenziads divers registers da servetsch e rapports mensils da las guardias da cunfin da la Val Fex tranter ils onns 1935 e 1948. Durant quels onns aveva la Val Fex in post da guardia da cunfin, occupà cun mintgamai 1–2 umens. Grazia als «diaris» avevan Mirella Carbone e Joachim Jung tuttenina sin maisa ina funtauna fitg detagliada davart il mintgadi dals uffizants, ma er davart las rutas da cuntrabanda, la martanzia da cuntrabanda e perfin davart cifras da fugitivs ch'eran vegnids sur la chadaina da muntogna, sur il Vadret da Fex u il Vadret da Tremoggia. Ils documents han surtut gidà a revelar in'ulteriura perspectiva savens negligida en l'istoriografia dals cunfins, numadamain la vista da las guardias al cunfin.

Vias aventurasas

Senza dubi, las vias sur las muntognas èn stadas aventurasas – e per part fitg tragicas – per cuntrabandists e fugitivs. Ma detg avventurusa è uss era stada la via da retschertga istorica da Joachim Jung e Mirella Carbone. Perquai ha la scenziada da litteratura resumà il venderdi a Cuira: «Igl è stà en noss cas ina cumbinaziun dad «oral-history» cun retschertga detectiva per chattar las funtaunas scrites. Nus avain simplamain gi enorm gronda fortuna dad avair gi dapertut portas avertas – e quellas han lura manà a novas scuvertas.» E ses um Joachim Jung ha completà: «Grazia a tut quellas persunas e funtaunas essan nus lura era arrivads tar famiglias gidieus che han ina ritga cultura da memoria, causa lur istorgia da persecuziun.» – Surtut ha l'istoricher anc remartgà che lur lavur mussia ch'il cunfin muntagnard era quella giada – forsà dapli che ozendi – ina zona da barat tranter vischins cun in'atgna structura sociala: «Ins enconuscheva in l'auter, i deva in barat regular sur muntogna e cunfin. Oz è quai auter.»

La publicaziun «Grenzerfahrungen – Schmuggel und Flüchtlingsbewegungen im Fexal und Bergell 1930–1948» da Mirella Carbone e Joachim Jung è cumparada en la chasa editura «Hier und Jetzt» ed è venala en librerias.